

Soliidse traditsioonina lõpetavad ka seekordse koguteose ülevaated ilmunud asjakohasest kirjandusest.

Kahjuks juba postuumselt jõuab lugejani kesk-aegse Tallinna asustuse, ehitusmeistrite ja arhitektuuri ühe parima tuntja Rasmus Kangropooli retsensioon Teddy Böckleri 1999. aastal ilmunud Tallinna raekoja uurimist ja restaureerimist kajastavale teosele. Argumenteeritult ja ulatuslikule arhiivitööle tuginedes esitab retsensent oma uudsed seisukohad raekoja ehitus- ja kujunemisloost. Teisi meil ning mujal ilmunud uurimusi tutvustavad Mart Eller, Lauri Suurmaa, Paul Kaegbein ja Enn Küng.

Ivar Leimus

MEES, KES TÕESTI EI MURDUNUDKI

Mees, keda ei murtud.

Raamat Erik Udamist. Ilmamaa, 2001,
264 lk.

Kahekümne nelja Erik Udamit tundnud autori koguteos jaguneb temaatiliselt kolmeks. Isiklikud mälestused Udami suguvõsast, otseselt Erik Udami missioonile pühendatud tekstiosad ning vabadusvõitlus laiemalt.

Eluloolistes kajastustes joonistub Udam välja kui arukas ja tahtejõuline võitleja, kes suutis vangla-aastate vaheajal lõpetada kõrgkooli ja tulla mitu korda Eesti maadlusmeistriks, seda hoolimata vigasest käest. Võib-olla on põhjus eluohtlikus tegevusalas, mille kirjeldamine jätab oma paratamatu pitseri ka kõigele muule, ent Udam paistab kohutavalt tõsine ja "õige". Sünges ja ülevas võtmes lahendatud kaanekujundus esitab Udamit karmiilmelise trapperina, kirves käes. Iseenesest on kaas muidugi suurepärase ja muutub korduval vaatamisel aina atraktiivsemaks. Raskepärasust võimendavad küllalt mahukad lood isast, kes alguses oli kommunistlike võimude kaasajooksik, hiljem nende vang ja elu lõpupoole kompromissitu protses-sija. Raamatu lehekülgedel on üha võitlus, võitlus, võitlus.

Erandi moodustab Udami abikaasa südamlük mälestuskild, millest koorub välja luust ja lihast inimene, kes suutis olla armastav ja hell mees. Üldisest toonist kaldub kõrvale ka poeg. Kuigi tema sõnadest kumab etteheide, et isa oli loomult aeglane ja mõnikord isegi hoolimatu, lisab kirjutis Udami persoonile ometi positiivse tahu, sest näitab teda pärisinimesena. Sekka eksib isegi üürikesi naljakohti, nagu näiteks kaasüliõpilase Jaak Pihlaku mälestus (lk. 57), kuidas tudengeile demonstreeriti vooluliini ja kästi kirjeldada selle viit osa. Paraku ei suutnud keegi meelde tuletada viimase masina otstarvet. Teised tudengid jätsid selle lahtri tühjaks, ent Udam (ise vaevast vangist vabane-nud) seletas, et keegi nagunii aruannet läbi ei loe, ja kirjutas: "Eesmärk: töömehe perse puhtakspühkimine." Tal oli õigus, midagi ei juhtunudki.

Üldjuhul on artiklite autorid pannud oma kirjeldustesse liiga vähe värvi, et tulemust saaks pida isikuraamatuks. Ajuti tekib lausa võõrastus, sest inimene peab olema ometi mitmetahulisem

kui ühiskondlik klantskuju! Hetkel, mil Viktor Niitsoo pinnis Lagle Parekit, milline oleks Udam võinud olla iseseisva Eesti siseministrina, tabasin end kahtlusest (mida enne seda ei olnud), kas Udamist oleksi head ministrit saanud. Raamatu-Udamil ei paistnud seesuguse “musta” ameti peale olevat piisavat paindlikkust.

Raamatus on üldse palju arutlusi selle kohta, kelleks oleks kujunenud Udam iseseisva Eesti Vabariigi ajal, suri ta ju ootamatult 1990. aasta alguses. Mitmete meelest istuks ta kindlasti parlamendis, ikkagi tark mees. Aga samas ei ole tüüpilised rahvaesindajad just kõige arukamad. Ja ka arukatel on kalduvus selles rahvakauges ametis pikapeale juhmistuda. Pigem võib uskuda parlamendikarastusega kunstniku Eve Pärnaste kahtlust, kas “Erik siiski oleks tahtnud Toompeale jõuda. Või kui kauaks ta oleks tahtnud võimukoridoridesse jääda.” (lk. 222)

Seevastu vabadusvõitlejana oli Erik Udam ilmselt just selline, nagu nähtub raamatust. Ta ei murdunud: vangilaagritest läks ta läbi püstipäi. Ta ise ei paindunud: kui KGB üritas saavutada Udamiga kokkulepet Helsingi-grupi loomise asjus, korraldas ta Moskvast välisajakirjanikele pressikonverentsi (1977. aastal!) ja paljastas KGB ettepaneku. Niisugune käitumine oli tolle aja koogutamismentaliteeti arvestades sügavalt erandlik ja kindlasti on just see üks põhjusi, miks esimene okupatsiooni-aja vabadusmisjonäri isikuraamat üllitati just Udamist.

Erik Udamiga oli otseselt seotud koolipoiste rühmitus Kotkad, kuhu ta astus 1953. aastal (see tegevus viis ta esmakordselt kinni), 1960. aastal loodud (Uus)Rahvuslaste Liit (läks teistkordselt kinni), Eesti, Läti ja Leedu Rahvusliikumiste Peakomitee moodustamise katse 1976–1977 ning selle jätk Balti Apell, avalikud režiimikriitilised protestikirjad 1978–1984, perestroika päevil MRP-AEG ja ERSP. Kõik see tõendab, et ta oli kompromissitu vabadusvõitleja maast-madalast kuni surmani. Ning aatekaaslastelt tema ulatusliku tegevuse kohta mitte ainsat tõsimeelset etteheidet, üha vaid siiras austus – lausa harukordne tunnustus!

Kummati jääb raamatust selgusetuks, milline osa oli Erik Udamil vastupanuliikumises pärast viimast vangistust ja enne Baltikumi ühisrinde moodustamist aastail 1966–1975. On paar vihjet (peamiselt Enn Tartolt) selle kohta, et tal olid koos Tartu vabadusvõitlejatega mingisugused sidemed Venemaa ja Baltikumi režiimivastastega. Ilmselt kogus ja edastas ta nõukogudevastast informatsiooni. Ent kuidas ja millist? Ilmselt oli tal ka Eestis olulisi tegemisi. Vaevast määsiti ta põhjuseta Tallinna dissidentide 1975. aasta nn. demokraatide protsessi, kust pääses vaid kurioosse juhuse läbi,

mida värvikalt kirjeldab tema ehk lähim võitluskaaslane Endel Ratas (lk. 116–123): Udam leidis kodust pealtkuulamisest ja nõutas KGB-lt selle tagastamise vastutasuks vaherahu. Või siis olid asjalood tõesti niisugused, nagu kirjutab Priit Silla: “Erik abiellus ja soetas endale Jänedale lähedale taluvareme. Seal ta müttas õhtuti ja nädalavahe-tustel nagu Põrgupõhja Jürka, kandes metsakuivi palke turjal ehitusele.” (lk. 102) See periood vajab kindlasti lähemat uurimist ja mõtestamist.

Raamatust avaneb sedavõrd isepärane subkultuur, et konteksti läbi valgustamata jääks see tavalugejale ilmselt paljuski arusaamatuks. Liiga vähe on praegu veel avalikku käibesse jõudnud andmeid N. Eestis toimunud vabadusvõitluse kohta. Usutavasti on just see asjaolu ajendanud kogumiku põhikoostajat Jaan Isotamme tellima kaastöid printsiiibil, mis aitab kaasa toonase vastupanuliikumise maksimaalsele kaardistamisele. Enamik autoreid kandub peateemast üpris kaugele, kirjeldades põrandaaluseid tegemisi, millel puudub nähtav kokkupuude Udamiga. Kogumik annab aimu väga mitmesuguste põrandaaluste noorteorganisatsioonide kohta 1950. aastail, viskub 1970. aastate demokraatliku liikumise tegevusse, märgib noore vabadusvõitlejate põlvkonna esiletõusu 1980. aastate alguses.

Tundub, et võte on õigustatud, tänu sellele joonistub ka Udami pürgimus paremini välja. Pano-raami taustal ilmneb, et Udam ei olnud oma erandlikkusele vaatamata kaugeltki ükski. Ent tänu sihilikule laialivalgavusele omandab kogumik ka lisaväärtuse: Eesti vabadusvõitluse ajaloo uurija leiab sealt suure hulga viitamiskõlblikku teavet.

Teatavasti kummitab selle ainevaldkonna uurimist usaldusväärsete allikate vaegus. Asjaosalised jätsid konspiratiivsetel kaalutlustel oma tegevuse kohta võimalikult vähe jälgi. Enamasti on säilinud üksnes lõppresultaadid, needki osaliselt: kimp avalikke kirju, infoteateid, põrandaaluseid publikatsioone jms. Võimudepoolse agentuurjälgimise raportid, mis tõenäoliselt pretendeerisid objektiivsusele, on kadunud koos KGB toimikutega. Peamised kättesaadavad kergestiviidatavad allikad on seetõttu ülekuulamisprotokollid, mis leiduvad poliitiliste kohtuprotsesside juurdlustoimikutes. Ent sealseid tunnistused on saadud vaimse vägivalla abil ja koosnevad enamasti pooltõdedest, valest või lausa farsist, sest repressiivaparaat ei seadnud eesmärgiks selgitada välja tõde, vaid leiutada “istuma viimiseks” sobivaid skeeme, mida rõhutati tüütuseni, sellal kui tõeline tegevus kui halvastitõestuv võis jääda hoopis kõrvale. Udami-raamat sisaldab, olgugi mälestuste vormis, suure hulga autentseid kirjalikke tunnistusi selle kohta, mis noil varjuaastail tegelikult toimus.

Omaette väärtus on raamatu lõppu lisatud autorite isikuandmetel. Et suur osa kaastöödest pärineb endistelt juhtivatelt vabadusvõitlejatelt, siis võib selles näha kuluaarides arutatud vabadusvõitluse entsüklopeedia loomise alget. Ühte koondatud elulood aitavad kummutada muu hulgas ka rahvuskommunistide poolt levitatud müüti, nagu olnuks tegu harimatute ja muidu ebaedukate inimestega. Valdaval osal on kõrgharidus või on nad vähemalt püüdnud õppida kõrgkoolis, kuni heideti poliitilistel põhjustel välja. Iseseisvas Eesti Vabariigis on nad suutnud küündida “edukate” inimestega võrdväärtsetele ametikohtadele. See tõendab, et loobumus karjäärist nõukogude ühiskonnas ja keskendumine vabadusvõitlusele oli teadlik valik. Keegi pidi viskuma dzoti ette. Seda tegid nemad.

Aga miks just nemad? Võib vaid kahetseda, et mälestuste kaskaadi ei toeta mõtestav kommentaar. Eestis toimunud vastupanuliikumise kui nähtuse analüüs oleks lisanud kogumikule veel ühe olulise mõõtme. Enim üldistust taotlevad kirjutised, Isotamme eessõna ja Niitsoo artikkel, langesid viimistlemise käigus erinevatel põhjustel välja. Küllap olnuks õigem, kui kommenteerima ei oleks asunud keegi asjaosaliste seast, vaid neutraalne ja samas professionaalne ajaloolane.

Kuid selles valdkonnas meil nõuetekohast ajaloolast ei leidugi. Tegemist on selleks liiga lähedase ajaga (oht osutada tulemustes naeruväärseks), liiga sensitiivse teemaga (asjaosalised on elus ja haaravad malaka) ning liiga mosaiikse teadmisega (palju musta tööd andmete kogumisel). Viimatine raskus ilmneb markantselt ka Udami-raamatust, kus on fakte üles märgitud lausa viiel erineval moel: Eesti, Läti ja Leedu Rahvusliikumiste Peakomitee (lk. 9); Eesti–Läti–Leedu Rahvusliikumiste Ülemkomitee (lk. 79); Eesti, Läti ja Leedu Vabastusliikumiste Ülemkomitee (lk. 133); Eesti, Läti ja Leedu Rahvuslike Liikumiste Peakomitee (lk. 171); Eesti, Läti ja Leedu Rahvusliikumiste Ülemkomitee (lk. 249). Aga ei hullu! Selleks ajaks, kui ilmub järgmine raamat järgmisest mehest, kes ei murdunud, näiteks Mart Niklusest, on lähiajaloo diskursus kindlasti juba piisavalt edasi arenenud, et vähemalt pisiasjades valitseb üksmeel.

Mait Raun

Friedrich

Georg von Bunge – 200

■ 13. märtsil möödus 200 aastat tuntud baltisaksa õigusteadlase ja ajaloolase Friedrich George von Bunge sünnist. Sel mälestuspäeval avati tema kunagises elukohas Tallinnas Lai tänav 31 eesti- ja saksakeelne mälestustahvel. Samal päeval avati Ajaloomuuseumis Bunge elu ja tegevust tutvustav näitus, kus eksponeeriti dokumente Ajaloomuuseumis olevast Bunge isikuarhiivist ja Tallinna Linnaarhiivist. 27. aprillil avati Bungele pühendatud näitus Tartu Ülikooli Ajaloomuuseumis, kus olid juba eespool nimetatud dokumentide kõrval välja pandud ka Ajalooarhiivis olevad materjalid. Samal päeval toimus Õpetatud Eesti Seltsi poolt korraldatud konverents “200 aastat prof. Friedrich Georg von Bunge (1802–1897) sünnist”. Et ettekanded on plaanis publitseerida Õpetatud Eesti Seltsi väljaandena, siis puudub vajadus neid siinkohal refereerida.¹ Bunge juubeliürituste korraldamise initsiaatoriks oli prof. dr. Peeter Järveld, kes on tema pärandit ka põhjalikumalt uurinud.² Kiiduväärt on, et seoses juubeliga oli üllitatud eesti- ja saksakeelne Bunget tutvustav voldik.³